

ТИПИ І ФУНКЦІЇ КОНФЛІКТІВ

План

- 2.1. Основні характеристики міжнародного конфлікту.
- 2.2. Конструктивні та деструктивні функції.
- 2.3. Типологія міжнародних конфліктів.

2.1. Основні характеристики міжнародного конфлікту

Міжнародний конфлікт є дуже складним, комплексним явищем. При дослідженні сутності міжнародного конфлікту основними характеристиками, що потребують аналізу, є такі:

- простір (географічний контекст і масштаб конфлікту);
- час (часова тривалість, внутрішні етапи чи хронологічні фази конфлікту);
- інтенсивність конфлікту та його коливання у часі;
- структура конфлікту (кількість учасників, їх якісні характеристики);
- мотивація конфлікту і цілі учасників (в тому числі ідеологічне пояснення конфліктних дій);
- тип, характер і кількість “конфлікт-об’єктів” (тобто спірних питань, на вирішення яких націлені конфліктні дії учасників);
- ситуаційний контекст (внутрішній стан учасників і загальне становище середовища міжнародних відносин під час перебігу конфлікту);
- сприйняття учасниками один одного (образи суперника, стереотипи, характер знання про суперника); тип поведінки учасників конфлікту (стратегія і тактика, комплекс засобів і методів досягнення цілей);

- функції конфлікту для безпосередніх учасників і для усієї системи міжнародних відносин.

Вказані напрями розгляду конфлікту, його виміри найтіснішим чином пов'язані один з одним.

Просторовий вимір конфлікту передбачає, що у дослідженні цього явища важливу роль відіграватимуть географічні і навіть топографічні характеристики учасників. Цей момент є важливим у тому сенсі, що може дати уявлення про “переваги” і “недоліки” територіального положення держав як компонента їх могутності. Ступінь географічної близькості держав може виступати в якості серйозного фактора для аналізу мотивації конфліктних відносин високого рівня інтенсивності. Ступінь географічної близькості держав може відігравати роль і при формуванні військово-політичних союзів.

Під просторовим виміром конфлікту розуміється роль географічного положення не тільки безпосередніх учасників, і найближчих сусідів. Це іноді називають “просторовою залежністю” держав від стану один одного. Нарешті, просторовий вимір конфлікту розуміється як його масштаб — особливо це стосується війн як виду конфлікту.

Розглянути основні характеристики конфлікту неможливо без розгляду динаміки ескалації конфлікту. *Часовий вимір* конфлікту слід розуміти як хронологічну довжину, у якій можна визначити відправну точку і момент завершення. Цю часову довжину можна поділити на відповідні фази, етапи розвитку конфлікту. Фази конфлікту у великій мірі визначаються у комплексі, що вміщує категорії часу та інтенсивності.

Перша фаза характеризує звичайну, “нормальну” взаємодію учасників (держав) до початку застосування примусової поведінки з боку хоча б одного з них. У кінці цієї фази латентний потенціал конфлікту — дисгармонія відносин, що була непомітною раніше або не сприймалася — проявляє себе і переходить до власне конфліктної взаємодії сторін, яка вже усвідомлюється учасниками і в якій явно починаються вказані структурні зрізи відносин — простір, час, мотивації, цілі, засоби їх досягнення тощо.

Упродовж другої фази відбувається розвиток конфлікту у формі застосування примусової поведінки одним чи усіма учасниками до межі використання збройного насильства у масовому та організованому вигляді. Ця межа може пролягати одразу за тією частиною фази, яку називають кризою, про яку йдеться далі. Криза характеризується різким зростанням інтенсивності конфліктної взаємодії з боку більш ніж одного учасника (спостерігається спротив примусовій поведінці). Таки чином, криза (як субфаза конфлікту має в собі потенціал переходу у найвищу за інтенсивністю фазу повністю відкритого конфлікту, тобто війни).

Якщо описувати військове зіткнення держав — учасників конфлікту з позиції *інтенсивності*, то війна є найвищою формою конфлікту, в якій примусова поведінка виражається в організованому і масовому застосуванні збройного насильства. Перехід конфлікту через кризу до військових дій є не обов'язковим. Розглянутий гіпотетичний розвиток конфлікту за шкалою інтенсивності не є початково заданим переміщенням учасників від стану латентних протиріч до межі застосування насильства. Не існує і явної закономірності переростання кризи у війну. Історичні приклади свідчать, що конфлікт має властивість нелінійного розвитку, тобто може повертатися з найвищої фази до нижчої, наприклад, з гострої кризи до початкової частини другої фази (із відносно низькою інтенсивністю), а іноді і до латентної першої фази.

Слід виділити декілька ключових понять, що використовуються для вивчення конфлікту. Першим є поняття *структури* конфлікту, тобто кількість його учасників та їх основні характеристики. Якісні характеристики учасників передбачають:

- порівняння за рівнем могутності, потенційно мобілізованої для ведення конфліктних дій (тобто, передусім, до якого рангу міжнародно-політичної ієрархії належать учасники — велика держава, регіональний гегемон, для сучасності ядерна країна чи ні тощо);
- порівняння за рівнем економічного, політичного і соціально-культурного розвитку;

- порівняння за лінією історичного досвіду і традиції участі у міжнародно-політичних взаємодіях.

Відмінність якостей учасників може прямо впливати на перебіг конфлікту і його основні характеристики. Наприклад, конфлікт між великими державами, як правило, розвивається на тривалому історичному відрізку, може супроводжуватися гострими кризами і навіть переростати у війну. Природно, що держави з огляду на свою могутність використовують у конфліктах значно більше методів досягнення цілей, ніж держави, що належать до нижчого рангу в неформальній міжнародно-політичній ієрархії.

Інакшим може бути розвиток конфлікту між великою державою та іншою, менш могутньою державою. Він переважно швидкоплинний, перемогу у ньому сильного легко передбачити. Такого роду конфліктом із застосуванням збройної сили було зіткнення у 1982 р. між Великою Британією та Аргентиною щодо приналежності Фолклендських островів, в якому Аргентина зазнала поразки.

Іншими є конфлікти між приблизно рівними за могутністю державами, які при цьому можуть висувати і приблизно схожі цілі у конфлікті. Наприклад, ситуація, в якій відбувається зіткнення двох країн-сусідів, що претендують на статус “регіонального лідера”. Яскравим прикладом такого виду конфлікту може служити війна між Іраном та Іраком 1979–1989 рр., інакше кажучи, розгляд структури конфлікту і якостей його учасників має бути обов’язковою умовою для визначення потенційного розвитку конфлікту, його часових та інших характеристик.

Щодо проблеми *мотивації* конфліктів. Якщо припустити, що конфлікт виникає через протиріччя чи явну несумісність цілей та інтересів сторін, то тоді істотними джерелами конкретного конфлікту можуть бути названі сформульовані найбільш загально такі позиції:

1. Антагонізм ціннісних систем учасників. Щодо проблеми антагонізму ціннісних систем учасників конфлікту необхідно зробити важливі застереження, під ціннісними тут слід розу-

міти усе те, за збереження чого люди (суспільство, країна) здатні брати участь у конфлікті, аж до застосування насильства. Це може бути бажання суверенної держави зберегти територіальну цілісність, структуру соціально-економічних устоїв, основу політичного устрою тощо. Це можуть бути цінності релігійного, ідеологічного чи іншого характеру сприйняття, культурна, етнічна і мовна єдність суспільства. Цінностями для суспільства і держави можуть іноді бути і такі поняття, як престиж, ступінь впливу на хід розвитку політичних та інших процесів у регіоні, на континенті, в усьому світі. Антагонізм ціннісних систем проявляється в різних формах.

2. Прагнення держав створити “бажане майбутнє” або уникнути “небажаного майбутнього” на світовій арені у цілому і у відносинах з безпосереднім опонентом зокрема. Цей момент необхідно підкреслити у зв'язку з функціонально-рольовими ознаками держави. Об'єктивне бажання держави забезпечити для себе сприятливе зовнішнє середовище передбачає конкретні дії на міжнародній арені. Це може бути спроба створити систему військово-політичних союзів із сусідами чи державами в стратегічно важливих регіонах. Друга сторона цієї самої медалі – уникнення “небажаного майбутнього”. У такому розумінні держава може розпочати дії, націлені на послаблення загрози своїм інтересам. Іноді цей вид мотивації поведінки держав може призвести до ініціації превентивного конфлікту, основна мета якого полягає в усуненні прямої загрози одного з учасників. Держава як елемент міжнародних відносин іноді змушена вступати в конфлікт у ситуації, коли ніяких інших засобів знайти компроміс, зупинити ескалацію конфлікту на стадії спору чи протиріччя вже немає. Однією з таких причин може бути небажання другого учасника шукати компроміс у межах дипломатичного процесу або вже декларована війна чи факт нападу на територію держави, що вже відбувся. В такому разі необхідно відрізнити ініціатора конфлікту та іншу сторону, яка виступає об'єктом накладення конфліктних дій.

3. Бажання отримати пряму вигоду від конфлікту (шляхом збільшення власної могутності в матеріальному чи іншому ви-

раженні і відповідного послаблення опонента) або усвідомлення недостатності того, чим володіє один із учасників і прагнення усунути недолік через конфлікт.

Учасник конфлікту може базуватися, як вважають деякі вчені, на усвідомленому раціональному виборі при прийнятті рішення ініціювати конфлікт із застосуванням насильства, тобто війну. Очевидно, що вигода, яка полягає у збільшенні могутності, може проявлятися не тільки в матеріальних формах (територія, людські і природні ресурси тощо, навколо яких може розгортатися конфлікт), а і довготермінові статусні поняття — могутність не тільки як така, але й могутність у сприйнятті “друзів” та “ворогів” у світовій політиці.

4. Прагнення вирішити внутрішні проблеми країни, суспільства шляхом ініціації міжнародного конфлікту (так звана екстерналізація конфлікту, тобто винесення внутрішньої дисгармонії, напруженості у суспільстві у зовнішнє середовище).

Часто спостерігається прагнення політичних сил чи режимів, що перебувають при владі, зміцнити власне становище шляхом досягнення зовнішньополітичних успіхів або шляхом зупинення несприятливих для влади внутрішньополітичних тенденцій.

Проблему мотивації конфліктної поведінки елементів міжнародних відносин зазвичай пов'язують з питанням про *об'єкти* конфлікту — конкретні проблеми, які розміщуються у центрі протиборства цих держав. Можна погодитися з тими дослідниками, які вважають, що є прямий зв'язок між значимістю сюжетів, що є для сторін спірними питаннями у конфлікті, із його масштабом та інтенсивністю.

Ряд сучасних дослідників виносить на перший план проблему “конфлікт-об'єктів”, спірних проблем, з приводу яких може розвиватися міждержавний чи блоковий конфлікт. Наприклад, К. Холсті, автор відомої роботи “Мир і війна”, вважав, що саме розуміння сутності цих спірних питань у відносинах держав може дати ключ до правильної оцінки історії і майбутнього розвитку міжнародних відносин. На думку К. Холсті, за період 1945–1989 рр. питання, які постали у центрі конфліктних від-

носин держав чи їх об'єднань, можна поділити за ступенем важливості у цілому і за ступенем потенційної генерації конфлікту. Холсті вважав, що треба розглядати у межах цього періоду 183 конфлікти, серед яких найчисельнішими “генераторами конфлікту” були три фактори:

- характер політичного режиму у країні, що була залучена в конфлікт;
- створення нової держави як політичної одиниці у світі;
- підтримання та/або збереження суверенітету держави.

За підрахунками Холсті, ці три проблеми спричиняють:

- територіальні питання (захоплення простору, територіальна експансія, захист територій);
- питання виживання держави і відповідного політичного устрою;
- контроль за стратегічною територією;
- національного об'єднання чи консолідації нації;
- захист чи підтримку військово-політичного союзника.

Інші питання, що спостерігалися у конфліктах (захист економічних та торговельних інтересів, релігійно-етнічні причини, необхідність виконувати союзницькі обов'язки, боротьба за реальну гегемонію тощо), були менш значимі.

Проблема врахування *ситуаційного контексту* перебігу того чи іншого міждержавного конфлікту може виникнути як найменше у двох видах. Перший — внутрішній стан учасників на різних етапах конфлікту. Цей момент є важливим передусім з погляду можливостей держави максимально мобілізувати свої ресурси для досягнення цілей у конфлікті. Внутрішньополітична нестабільність, розлад всередині владних сил, зміна зовнішньополітичних орієнтацій суспільної свідомості, загострення економічних проблем, інші фактори такого ж роду негативно впливають на зусилля держави у конфлікті, стають перешкодою на шляху забезпечення інтересів країни у міжнародно-політичному протиборстві.

Друга сторона ситуаційного контексту конфлікту — загальний стан середовища міжнародних відносин. Наприклад, відносна стабільність середовища і невелика конфліктність у ньо-

му можуть стати стримуючим фактором для ініціації конфліктів у цілому. Такий стан, як показує історичний досвід, спостерігається, коли та чи інша системна модель міжнародних відносин пройшла стадію становлення і досягла відомої рівноваги, заснованої зазвичай на існуванні ієрархічного порядку, в якому є зацікавленою група найсильніших держав.

В іншому разі стан міжнародно-політичного середовища може надавати перевагу одному з учасників конфлікту і створювати серйозні труднощі для іншого.

Різноманітні теоретичні конструкції, що пояснюють причини конфліктів, так чи інакше ставлять і проблему *сприйняття учасниками конфлікту один одного*. Очевидно, що бачення суперниками один одного, характер уявлень у конфлікті можуть відігравати значну, якщо не ключову роль у виборі учасниками типу поведінки, обранні інструментів досягнення своїх цілей тощо. При цьому має місце вплив факторів:

- ступінь подібності учасників;
- ступінь контакту супротивників і ступінь видимості несумісних відмінностей між їх інтересами і цілями;
- самоідентифікація учасників;
- якісна оцінка супротивниками один одного.

Дія комплексу вказаних факторів на сприйняття супротивника і, очевидно, вплив на поведінку у конфлікті проявляється таким чином. Учасники конфлікту сприймають один одного не з якихось загальноприйнятих універсальних понять, а на основі власних знань і уявлень. Відповідно їх сприйняття один одного не тільки не подібні, а й взагалі можуть виявитися далекими від реальності. Природно, що не завжди точним і правильним може бути очікування з приводу мотивацій, стратегії поведінки в конфлікті і конкретних практичних дій противника. Більш того, тут вступає у дію явно суб'єктивний елемент — навмисне привнесення у знання про супротивника додаткових штучних символів та їх мимовільних якостей. Це є звичайним явищем, скажімо, в тому разі, якщо державі необхідно створити у суспільстві потрібний соціальний контекст і підвести ідеологічну основу для необхідних рішучих дій у конфлікті.

Це досягається зазвичай використанням засобів довготермінового оброблення суспільної свідомості або прямої пропаганди напередодні загострення конфлікту. Супротивник у конфлікті для суспільства стає уособленням “злої сили”, проти якої усі засоби боротьби, включно і застосування насильства, придатні.

Неправильні уявлення учасників конфлікту щодо інтересів один одного не завжди є тільки наслідком цілеспрямованої діяльності державно-політичних еліт чи інших угруповань серед самих учасників, які можуть бути зацікавлені у розв’язанні конфлікту. Однак цей зріз розуміння конфлікту може стати дуже важливим, оскільки здебільшого на ньому формується процес прийняття важливих рішень — передусім про зміну інтенсивності конфлікту і, як часто відбувається, засобів для його ведення.

Нарешті, однією з найважливіших позицій в оцінці міжнародно-політичної взаємодії є проблема *функцій конфлікту*. Вже зазначалося, що конфлікт в тому чи іншому вияві є невід’ємною якістю середовища міжнародних відносин і однієї з умов його розвитку.

2.2. Конструктивні та деструктивні функції

Звичайно, політичні конфлікти, як будь-яке протиборство, приносять суспільству чимало матеріальних, соціальних, моральних і політичних втрат. Проте, а це, мабуть, головне, вони виконують певні позитивні функції. Вважається, що конфлікти об’єктивно дають змогу конфліктуючим групам суспільства і влади інформувати про свої інтереси та потреби. Це спосіб розрядки, зняття соціально-психологічної напруги, засіб тиску на поведінку своїх суперників. Конфлікти сприяють чіткішому усвідомленню своїх інтересів та інтересів суперників, а найголовніше, вони стимулюють позитивні зміни в суспільстві.

Проте функціональне чи дисфункціональне значення конфлікту залежить від системи, в якій він розгортається.

У зв'язку з цим Л. Козер, розглядаючи конфлікт як важливий елемент соціальної взаємодії, який сприяє руйнуванню або зміцненню соціальних зв'язків, підкреслює, що це залежить від суспільного ладу. У закритих суспільствах конфлікти спричиняють поділ суспільства на дві ворожі групи або два ворожі класи і підривають основи колективної згоди, загрожуючи самій суспільній системі через революційне насильство. У відкритих, плюралістичних суспільствах конфліктам дається вихід, а соціальні інститути зберігають громадську згоду. І справді, при демократичних режимах у плюралістичних системах, які зробили конкуренцію в економіці і плюралізм у політиці засадами свого існування, конфлікти “приручаються”, органічно вписуються в систему, відіграючи позитивну роль стимуляторів розвитку. За наявності інституціональних можливостей для вияву і зіткнення інтересів, для легального вияву протесту можливість позаінституціональних і насильницьких конфліктів відносно невелика (П. Кандель).

Інша справа, коли йдеться про тоталітарні, моністичні системи, перед якими поставлена утопічна мета усунення конфліктів в ім'я всезагальної гармонії. Саме тут неминуче виявляється конфліктність у найбільш руйнівних і хворобливих формах. У таких системах легальний соціальний конфлікт неможливий. Конфлікти тут скриті і позбавлені “соціальності”, оскільки вважається, що суспільство прямує до соціальної однорідності. Такі конфлікти існують у псевдосоціальних і псевдополітичних формах — як зіткнення відомчих інтересів, різноманітних лобістських утворень, політиканських клік, мафіозних груп тощо.

Для цієї системи властиві й соціальні конфлікти, що мають позаінституціональний характер, виступають як “незаконні” дії протесту. Такі конфлікти здійснюють функції, схожі до тих, які в плюралістичних системах реалізуються сукупно з інституціоналізованих легітимних конфліктів. По суті, це єдиний спосіб саморегулювання моністських систем, що створює основну соціально-економічну і політичну передумову змін. При позитивному розв'язанні конфлікту виникають умови для демон-

тажу тоталітарної моністичної системи. Проте можливе і негативне розв'язання таких конфліктів, їх трансформація в дисфункціональні форми, що утруднює подолання тоталітаризму, а за певних умов може реставрувати моністичну систему, хіба дещо модернізувавши її. Про це свідчить політичний розвиток колишнього СРСР, його намагання вийти з існуючої кризи наприкінці 80-х років ХХ ст.

Мається на увазі, що за певних умов конфлікти конструктивні, функціональні на перших стадіях згодом перетворилися в такі, що об'єктивно заважали пристосуванню суспільства до нової ситуації. Це, зокрема, стосується міжнаціональних конфліктів у ряді регіонів. На перших стадіях вони зумовлювалися потребою подолати деформації, породжені сталінщиною, пізніше подекуди набули націоналістично-екстремістського спрямування. Або ж конструктивний конфлікт на ґрунті надцентралізму в державному управлінні. Згодом він трансформувався в руйнівну “війну законів”, яка паралізувала життя країни, заблокувала здійснення назрілих перетворень. Як наслідок цих та інших конфліктів — поглибилися конфронтаційні тенденції у міжнаціональних, міжсоціальних та інших відносинах. Поза тим одним із головних індикаторів конструктивних політичних конфліктів є наявність у них інтегруючого потенціалу, здатності зняти політичну напругу, створити умови для громадянського миру.

Стан стабільності (чи конфліктності, а далі — нестабільності) залежить від того, наскільки політична система здатна адаптуватися до змін, які відбуваються у внутрішніх і зовнішніх умовах функціонування суспільства, якою мірою породжені змінами імпульси враховують правлячі кола.

Розбіжність інтересів різних соціальних груп, аж до виникнення глибоких конфліктних ситуацій, може викликатися й тим, що при сприйнятті певних цінностей (демократія, свобода, права людини тощо) більшістю суспільства, їх тлумачення різними верствами населення неоднакове. Так, серед прихильників подолання тоталітарного режиму є істотні відмінності в оцінці демократії. Підтримуючи ідею незалежності України,

різні верстви населення принципово розходяться щодо розуміння шляхів забезпечення суверенітету республіки, розбудови її державності.

Стан відносин між соціальними групами як суб'єктами політичного життя визначається мірою збігу або протистояння їхніх інтересів. І саме це детермінує політичний стан суспільства. Якщо переважає збіг, то досягається певна динамічна рівновага, яка забезпечує нормальне функціонування політичних інститутів, тобто стабільність. А за наявності значного протистояння рівновага порушується, виникає стан політичного конфлікту і напруженості, в тому числі всередині владних відносин.

Характер співвідношення впливу інтересів на стан суспільства своєрідно пояснюється теорією груп. Д. Трумен вважає, що однією із умов стабільності плюралістичної демократії є "плинне членство". Тобто члени суспільства належать не тільки до існуючих, а й до потенційних груп інтересів. Від групи в латентному стані, коли можливі спільні переконання і відносно тісне спілкування об'єднаних цими інтересами індивідів, відбувається перехід не до латентної, а до справжньої групи інтересів, з міцною організаційною структурою. Цей перехід — плавний процес.

Функціональність міжнародного конфлікту піонерам конфліктології могла б видатися чимось неймовірним. Втім сьогодні вона поза сумнівами. Як і будь-яке соціальне явище, конфлікт виконує різноманітні функції, підтримуючи життєздатність систем, в яких він розгортається, зберігаючи деякі їхні параметри та руйнуючи інші. Тим не менше, проблема функцій конфлікту є однією з найважливіших позицій в оцінці міжнародно-політичної взаємодії. Вже зазначалося, що конфлікт у тому чи іншому вияві є невід'ємною частиною середовища міжнародних відносин і однією з умов його розвитку.

Основна загальна функція конфлікту полягає у тому, що він має у собі потенціал змін — можливість якісних змін і самих учасників, і середовища міжнародних відносин. Характер конфлікту і його перебіг визначають, як саме цей потенціал

реалізуватиметься і які наслідки потягне. Можна вказати і окремі функції конфлікту:

1. Конфлікт (чи серія конфліктів) може руйнувати чи будувати системну модель міжнародних відносин. Такими конфліктами є, як правило, великі війни.

2. Міжнародно-політичний конфлікт сприяє створенню і консолідації військово-політичних чи інших об'єднань держав (блоків, союзів, інтеграційних структур).

3. Конфлікт може вести до формування регіональних підсистем міжнародних відносин і виникнення в регіонах ієрархічних структур, що регулюють відносини між державами.

4. Конфлікт у процесі свого розвитку може створювати нові, додаткові ціннісні і цільові мотивації учасників, які сприяють довготерміновому “самовідновленню” конфлікту. Розвиток конфлікту може спричинити і створення нових засобів, інструментів для конфліктних дій і стратегій поведінки.

5. Конфлікт може змінювати внутрішню природу (основні якісні характеристики його учасників) рівень могутності, соціально-економічні і політичні відносини у суспільстві тощо.

6. Конфлікт досить часто виконує інтеграційну функцію — тобто сприяє єднанню соціуму (суспільства, його політичних структур) всередині країн учасниць, мобілізації їх внутрішніх інтересів. Як правило, виконання цієї функції супроводжується створенням і розповсюдженням відповідної ідеології, яка обґрунтовує і виправдовує участь у міжнародно-політичному конфлікті.

7. Зворотною стороною інтеграційної функції виступає функція диференціації. Вона проявляється, наприклад, у тому, що якась частина соціуму відмовляється сприймати міжнародно-політичний конфлікт як необхідний чи неминучий, відокремлює себе від решти суспільства стосовно цього конфлікту.

У міжнародному середовищі диференціація може проявитися у тому, що конфлікт сприяє формуванню сприйняття у суспільстві інших суб'єктів міжнародних відносин за розмежуванням “ми і вони”, поділу світу на друзів та ворогів, яке часто супроводжується “демонізацією” супротивників.

8. Міжнародно-політичний конфлікт може призвести до зміни міжнародного статусу одного чи більше учасників.

Важливе значення при вивченні конфліктів має “кут зору дослідника”, залежно від якого формується трактування змісту конфлікту. При постановці питання про комплекс понять, пов’язаних із конфліктом, необхідно підкреслити, що стан боротьби, зіткнення інтересів і цілей учасників міжнародних взаємодій завжди було природною і у багато чому неминучою умовою розвитку самої системи міжнародних відносин.

Розповсюдженою є думка про руйнівну та дестабілізуючу функцію конфлікту у суспільних відносинах і про необхідність їх уникнення, недопущення та придушення. Однак, як стверджував Зигмунд Фрейд, конфлікти – невіддільна частина суспільних взаємодій. Дж. Зіммель, Л. Козер та інші дослідники показали, що конфлікт має багато позитивних, творчих функцій. З цієї точки зору конфлікт не допускає стагнації, стимулює інтерес та зацікавленість*.

Конфлікт – це основа соціальних та персональних змін. Він є цікавим для дослідника і може бути корисним елементом процесу тестування і оцінювання когось або чогось. Конфлікт чітко розділяє різноманітні групи і цим сприяє встановленню групової та персональної ідентифікації. Зовнішні конфлікти часто дають поштовх до внутрішньої єдності. До того ж, як доводить Козер, у нецентралізованих групах і вільних суспільствах конфлікт, спрямований на вирішення суперечностей між противниками, часто відіграє стабілізуючу та інтегруючу роль. Інституціоналізація конфлікту нерідко є важливим стабілізуючим механізмом.

У сучасних складних соціальних системах конфлікти є неминучими, а своєчасне та ефективне їх розв’язання – основною передумовою розвитку цих систем. За таких умов на конфлікти покладається виконання важливих позитивних функцій, які, попри інтуїтивне відторгнення конфлікту,

* Циганков П.А. Теория международных отношений. – М.: Гардарики, 2002. – С. 40.

роблять його важливим фактором стабільного розвитку. Конфлікт такою ж мірою і небезпечний інструмент, використання якого несе часто руйнівні, негативні наслідки. Такі властиві конфлікту прояви називаються *дисфункціями*. Всі “негативні” явища, які супроводжують конфлікт або є засобами його розв’язання, іноді розглядають як його неодмінні атрибути, що надає конфліктові надмірної демонічності і приховує його функціональний характер.

Функції конфлікту стають очевидними в рамках діалектичного погляду на світ, коли протиріччя виступають рушійною силою будь-якого розвитку і їх не варто уникати. Через протиріччя відходить старе та народжується нове, і змінити можна лише засоби їх розв’язання.

Система міжнародних відносин, маючи тривалий негативний досвід війн, відповідно має і специфічний досвід функціонального характеру конфліктів. Можна зауважити, що поступово наука відходить від погляду на конфлікт як симптом небезпечних системних явищ, наближаючись натомість до трактування його як неодмінного суспільного феномену, яким треба навчитися управляти.

З огляду на це ми сконцентруємо увагу на тих функціях, що їх виконує міжнародний конфлікт. Деякі з них загальні для всіх соціальних конфліктів, деякі — специфічні для конфліктів міжнародних. Основні загальні функції конфлікту було вперше окреслено в роботах основоположника так званого позитивно-функціонального підходу в конфліктології Льюїса Козера. Їх сукупність характеризує конфлікт як особливий стан відносин між елементами суспільства, який, в силу виявлення системних протиріч, здатний розв’язати деякі з них, забезпечивши тим самим поступальність та стабільність подальшого розвитку.

Ми виокремимо основні функції конфлікту. *Інтегративна*, яка сприяє подоланню внутрішніх суперечок та неузгодженостей. Проявляється вона по-різному. З одного боку, через конфлікт можна подолати антагонізми у окремих соціальних групах, а точніше — трансформувати ці антагонізми. Так для про-

тирiч, якi є несумiсними та непримиренними (не виключено, що насправдi вони є такими тiльки у свiдомостi суб'єктiв), саме в ходi конфлiкту можуть прийти рiшення. В цьому випадку конфлiкт виступає своєрiдним засобом перевiрки iнтересiв сторiн на ступiнь антагонiстичностi. Не завжди антагонiзм мiж сторонами має об'єктивний характер – тодi конфлiкт пiдштовхує сторони до зближення позицiй. Втiм завжди iснує небезпека вияву подвiйної природи конфлiкту. Iнодi зближення позицiй сторiн буває можливе лише пiсля кардинальних змiн спiввiдношення сил мiж ними, найчастiше – внаслiдок послаблення однiєї з них. Компромiси мiж сторонами можуть досягатися у формi ультиматумiв, використання насильства та iнших “негативних”, з точки зору здорового глузду, полiтичних прийомiв.

З iншого боку, iнтегративна функцiя конфлiкту виявляється в об'єднаннi соцiальних груп перед загрозою “спiльного ворога”. В таких ситуацiях переважно вiднаходять спiльний iнтерес, в якому протирiччя мiж сторонами розчиняються, iнодi – тимчасово, або пом'якшуються.

Хрестоматiйними iсторичними прикладами увиразнення iнтегративної функцiї мiжнародного конфлiкту є тимчасовi коалiцiї навiть непримиренних суперникiв задля протистояння сильному спiльному ворогу. Мiжнароднi конфлiкти, разом з тим, виконують iнтегративну функцiю i непрямо, сприяючи формуванню нових норм вiдносин, встановленню “правил гри” та iхньому перiодичному вдосконаленню. Конфлiкт також формує систему “дозволених методiв” розв'язання соцiальних, у тому числi й мiжнародних протирiч. *Iнформацiйна* функцiя конфлiкту проявляється в його сприяннi обмiну iнформацiєю мiж елементами соцiальних систем. При зародженнi, розгортаннi й перебiгу конфлiкту сторони не лише формулюють власнi цiлi, з огляду на iнтереси, а й iнформують про них своiх опонентiв. Конфлiкт висвiтлює найпотаємнiшi задуми й намери; стають очевидними довгостроковi та стратегiчнi плани сторiн. Конфлiкт, як гостра й ризикована форма взаємодiї, спонукає учасникiв до однозначних виборiв, уник-

нення невизначеностей, сприяючи тим самим інформаційному обміну між ними.

Такий обмін має важливе значення. Соціальні системи в цілому, і міжнародна система зокрема, дуже залежать від енергії та інформації із зовнішніх джерел. Накопичення такої інформації веде до поступового зростання конфліктного потенціалу системи, а за умови нерівного або асиметричного обміну — до руйнації соціальної структури. Це можна спостерігати на прикладах революцій або масштабних війн.

У міжнародних відносинах інформаційні функції конфлікту є важливими ще з однієї причини. Одним з основних джерел нестабільності є так звана дилема безпеки, що полягає в неконтрольованій ескалації конфлікту під впливом непевності сторін щодо намірів одна одної. Те, що виглядає як зміцнення сторонами власної безпеки, є фактично гонкою озброєнь, що знижує рівень захищеності всіх, тобто призводить до результатів, які суперечать очікуваному. Джерелом “дилеми безпеки” є неповна, викривлена інформація щодо намірів та політичних цілей сторін конфлікту або ж її повна відсутність. Конфлікт може стати джерелом такої інформації. Проблема полягає в тому, щоб такий конфлікт вчасно обмежити або локалізувати, підсилюючи в такий спосіб його конструктивний вплив і мінімізуючи деструктивний.

Інформаційну функцію конфлікту називають ще сигнальною функцією, маючи на увазі, що конфлікт сигналізує сторонам, учасникам чи іншим суб’єктам про наявність протиріч у системах відносин. На ранніх стадіях це підвищує можливість їх конструктивного розв’язання.

Виступаючи засобом формулювання та розв’язання протиріч, конфлікт виконує *організаційну* функцію. Система соціальних відносин формується сукупністю протиріч між елементами. Якщо протиріч немає, один елемент суспільства неможливо відокремити від іншого. Протиріччя різного роду, характеру та масштабу позначають, де “завершується” один суспільний елемент та “починається” інший. Протиріч надзвичайно багато. Вони різноманітні, постійно змінюються, підси-

люються або слабшають, взаємодіють, трансформуються — разом ці перипетії створюють враження хаосу. Однак водночас соціальні системи належать до високоорганізованих систем. На тлі спрощення організаційних форм існування матеріального світу (зростання ентропії) якраз суспільні відносини демонструють тенденцію до збільшення своєї організованості. Не вдаючись до подробиць синергетичного погляду на динаміку хаотичних систем, зауважимо, що суспільні відносини — це система організована, до того ж організована таким чином, що численні різноманітні протиріччя між її елементами не призводять до її колапсу. Роль конфліктів у цьому незаперечна. По-перше, конфлікти структурують суспільства. Зіткнення протиріч сприяє виявленню інтересів суб'єктами відносин, відокремленню їх один від одного та усвідомленню довгострокової несумісності їхніх інтересів. По-друге, в ході зіткнення таких інтересів конфлікт визначає рамки та форми їхнього захисту. Вступивши в конфлікт, сторони перевіряють співвідношення втрат та здобутків, пересвідчуються в ефективності обраних стратегій. По-третє, на етапі свого розв'язання, конфлікт стимулює з'ясування сторонами нових принципів відносин між ними. Такий процес, періодично повторюючись, збільшує ступінь організованості системи.

З організаційною тісно пов'язана *стабілізаційна* функція. Через конфлікти знаходять вихід найгостріші протиріччя, здатні зруйнувати систему. Здебільшого конфлікти, особливо в міжнародних відносинах, асоціюються швидше із дестабілізацією в різних її проявах. Це відбувається внаслідок звуженого розуміння явища конфлікту, зосередження основної уваги на його формах, до того ж крайніх та переважно дисфункційних. Адекватне трактування конфлікту дає змогу побачити його унікальну роль у підтримці динамічної стабільності систем, в яких він відбувається. Численні дрібні, середні та масштабні конфлікти, що постійно тривають у соціальних системах, стимулюють створення механізмів підтримання життєздатності системи і одночасно активізують її здатність залагоджувати

протиріччя між елементами та створювати нові. Таким чином, йдеться про забезпечення стану динамічної стабільності.

Інноваційна функція конфлікту, як і дві попередні, пов'язана із підтриманням життєздатності систем суспільних відносин. Конфлікт спонукає суб'єктів та учасників генерувати ідеї щодо варіантів здобуття перемоги або розв'язання конфлікту. В результаті цього в суспільні відносини вводяться нові елементи, вдосконалюється їхня структура, з'являються нові засоби та технології вирішення поточних проблем. Конфлікт забезпечує віднайдення нових джерел стабільності після вичерпання вже наявних ресурсів.

Профілактична, або *попереджувальна*, функція конфлікту пов'язана із його здатністю знімати додаткову напругу між суб'єктами. Якщо цього не відбувається, конфлікт все одно вибухає, але рівень насильства в ньому значно вищий. На експлуатації профілактичних функцій конфлікту побудовані численні стратегії превентивних дій, що дають змогу розв'язати конфлікт тоді, коли більшість його параметрів контрольовані. Профілактичне використання конфлікту подібне до щеплення: викликаючи хворобу, воно разом з тим виробляє імунітет до її рецидиву в загрозливіших формах.

Розглянуті функції властиві всім формам і типам конфліктів. Вони узалеженені загальними параметрами, закономірностями та особливостями соціальних систем, сповнених різного роду протиріч і антагонізмів. Міжнародний конфлікт виконує ці функції в міжнародних системах. Останнім притаманні специфічні риси й особливості, які своєю чергою відбиваються у функціях міжнародних конфліктів. Стисло розглянемо цю специфіку.

По-перше, міжнародні системи перебувають у стані анархії, тобто відсутності загальних та універсальних засобів примусу. В зв'язку із цим підсилюються організаційна та стабілізаційна функції конфлікту, а також змінюється контекст його перебігу. Серед міжнародних конфліктів непропорційно багато насильницьких, а також ситуацій з нульовою сумою. Для них характерний процес швидкої та часто слабоконтрольованої ескала-

ції, який свідчить про готовність сторін “поставити все на карту”. Внаслідок цього міжнародним відносинам взагалі властива “войовничість”, наповненість війнами — специфічними насильницькими формами конфліктів. За всієї деструктивності війни як явища, вона може стримати міжнародних акторів, особливо у зв’язку із різким “подорожчанням” останнім часом будь-якого прямого насильства. Отже, міжнародний конфлікт сприяє частковому послабленню анархічності міжнародних систем, а в деяких випадках — її тимчасовому подоланню або трансформації в різного роду системи обопільної залежності.

В умовах анархії важливого значення набуває стратифікація елементів — міжнародних акторів — як ще одна важлива функція міжнародного конфлікту. На відміну від деяких інших соціальних систем, міжнародні відносини не мають фіксованого статусу елементів, який визначав би їхні відносні права. Натомість існує формальна рівність суверенних держав та фактичні суттєві дисбаланси їхніх можливостей. З’ясування цих можливостей і встановлення реального співвідношення сил відбувається в ході міжнародних конфліктів. За їх підсумками з’являються “наддержави”, “гіпердержави”, “великі держави”, “регіональні держави” та ін.

Нарешті, міжнародний конфлікт виконує важливу *попереджувальну* функцію. Часто він виступає останнім аргументом держав у відносинах одна з одною. Сама можливість виникнення конфлікту, надто ж війни, змушує держави шукати компроміси та зменшувати власні претензії на владу, ресурси, ідеологічний вплив та інші важливі у світовій політиці цінності. Одне слово, конфлікт дисциплінує міжнародних акторів.

На жаль, часто навіть найруйнівніші форми міжнародних конфліктів не зупиняють держави в ескалації їхніх протиріч. Незаперечний стримувальний ефект лише в ядерного фактора: перспектива ядерного протистояння надовго встановила верхню межу ескалації конфліктів між ядерними державами. В інших випадках, навіть гарантована перспектива значних втрат не стримує держави від спокуси вдатися до силових випробувань.

Функції міжнародних конфліктів, як ми з'ясували, є неоднозначними. З одного боку, вони впорядковують світову політику, формуючи системи пріоритетів та встановлюючи обмеження використання насильства. Але, з іншого боку, сам конфлікт часто стає насильницьким, віддзеркалюючи всю природу міжнародних відносин — їх політичний характер; дефіцит основних цінностей, що не можуть одночасно задовольнити всіх суб'єктів; відсутність універсальних моральних чи правових норм.

2.3. Типологія міжнародних конфліктів

Один із виявів конфліктів — напруження у взаєминах між державами, що не є зародком війни, хоча може бути однією із причин, які зумовлюють її. Напруження може спричинити війну, але воно є і причиною прогресу.

Виділяються три групи причин напруженості в міжнародних відносинах. Насамперед політичні. Так, тенденція до розширення та інтенсифікації війни підтримується політикою балансу сил у рамках системи суверенних держав. Другі, значно глибші, соціокультурні причини. Маються на увазі особисті схильності до агресивності чи слухняності, лояльності чи незалежності, кооперування чи конкуренції. До явищ культури належить деякою мірою групова поведінка, що виявляється у войовничості чи миролюбності, тоталітарності чи лібералізмі, схильності до примирення або до загострення протиріч. Нарешті, психологічні причини міжнародної напруженості. Зокрема, вважається, що конфліктність індивідуальної свідомості є характерною рисою людини, їй властиво шукати винуватців поза соціальною групою, до якої вона належить, щоб збереглася гармонія всередині неї. Відповідно всі громадяни переносять свою ворожнечу на зовнішнього ворога. Реальністю є стереотипність людської свідомості, яка призводить до групових антагонізмів.

Вважається, що в сучасному світі, де існують і, мабуть, довго існуватимуть відмінності в релігіях, ідеологіях, культурі, еко-

номічних системах і політиці, безумовне розв'язання конфліктів, що виникають з цих відмінностей, не тільки неможливе, а й не бажане, хоча б тому, що різноманітність становить сутність світу, чинник його прогресу. Однак доки існують ці відмінності, ймовірні і конфлікти.

Як зовнішньополітичне явище розрізняються міжнародні і регіональні конфлікти. Під останніми розуміється така взаємодія зовнішньополітичних суб'єктів, за якої існує відкрита чи прихована загроза ключовим інтересам хоча б одного із них. Стосовно зони країн, що розвиваються, то навіть двосторонні конфлікти потенційно мають характер регіональних. У той же час кожний регіональний конфлікт, як правило, таїть у собі наслідки, які часто призводять до його переростання в міжнародний конфлікт.

На випадок загрози регіональній безпеці в конфлікт втягуються нові учасники: зіткнення стає багатостороннім. Класичний приклад — еволюція центральноамериканського конфлікту в 80-ті роки ХХ ст. У міру втягнення великих держав регіональний конфлікт набуває одночасно рис міжнародного конфлікту, який дедалі більше впливає на глобальну безпеку. Саме таким у повоєнній історії виступає близькосхідний конфлікт.

Типологія конфліктів є настільки ж різноманітною, наскільки багатогранним є їх визначення, і також залежить від точки зору дослідника, цілей аналізу тощо. Військові спеціалісти нерідко зводять конфлікти тільки до випадків застосування збройного насильства і, відповідно, виділяють “конфлікти низької інтенсивності” в особливу категорію війн зі специфікою ведення бойових дій і використовують у якості синонімів терміни “локальний конфлікт”, “партизанська війна” тощо. Соціологи, навпаки, намагаються застосувати закономірності відносин між індивідами і соціальними групами до усіх інших, зокрема і міжнародних, конфліктів незалежно від того, застосовується в них насильство чи ні. Відповідно сучасна наука відображає різні точки зору з приводу типології конфлікту, їх називають військовими, соціальними, політичними, “етнополітичними” чи “етнонаціональними”, етичними, правовими тощо.

Конфлікти між особистостями, групами чи державами називаються відповідно як міжособистісні, міжгрупові, міждержавні. Конфлікти, які відбуваються у межах груп чи держав, відрізняються від міжгрупових та міждержавних як внутрішні (внутрішньогрупові, внутрішньодержавні) і зовнішні. Серед зовнішніх конфліктів у якості найбільш розповсюджених виділяють територіальні зазіхання, дипломатичні спори, економічні протиріччя. Вони можуть вилитися у формі збройних зіткнень, війн або ж мирних дипломатичних демаршів, економічних санкцій. З функціональної точки зору виділяють конфлікти конструктивні та деструктивні. В науці міжнародних відносин якраз особливо важливо вивчати такі типи конфліктів, системний їх характер тощо.

Внутрішній конфлікт часто дає нове життя існуючим нормам та призводить до виникнення нових. Таким чином, конфлікт виступає в ролі механізму встановлення норм, відповідних до нових умов. Створення чи удосконалення норм, в свою чергу, дає суспільству “новий подих”, закріплює його стабільність та життєздатність. Такого механізму не мають жорсткі системи: придушуючи конфлікт, такі системи придушують сигнал попередження, що врешті-решт призводить до катастрофічних наслідків.

Внутрішній конфлікт допомагає також оцінити відносну силу кожної з груп протилежних інтересів, дозволяючи створити механізм збереження чи зміну внутрішнього балансу сил. Виникнення конфлікту означає відмову від існуючих взаємин всередині системи. Внаслідок виявлення співвідношення сил у ході конфлікту встановлюється новий баланс сил, і взаємовідносини продовжуються на новій основі.

Багато дослідників схильні зараховувати до конфліктів у міжнародних відносинах громадянські війни всередині окремих країн з опосередкованою чи прямою участю інших держав (такі випадки нині позначаються як “інтернаціоналізовані внутрішні конфлікти”). Інші вчені схильні відрізняти конфлікти “інфрарівня” (внутрішньодержавних колізій) від масштабних війн із використанням усіх видів зброї масового враження.

Професор Йельського університету Мортон Дойч у своїх роботах намагався знайти спільне у суті всіх конфліктів і тим самим прояснити їх природу. При цьому М. Дойч виходив з нетривіального припущення, згідно з яким конфлікт має потенційну персональну і суспільну цінність. М. Дойч приводить типологію конфлікту, поділяючи конструктивні і деструктивні конфлікти, а також систематизує фактори, що впливають на їх розвиток.

Жоден із міжнародних конфліктів у світовій історії не був точною копією іншого, що відбувався раніше. Кожний конфлікт мав певні особливості як щодо причини виникнення, засобів, складу конфліктуючих сторін, так і за специфікою перебігу подій. Власне тому будь-які типологізаційні схеми, очевидно, є доволі штучними та узагальненими моделями реальних ситуацій. М. Вебер ще в ХІХ ст. стверджував, що будь-яка типологізація призводить до створення т. зв. ідеальних типів явищ, які лише у загальних рисах відображають реальність.

Справедливість цього твердження, однак, не заперечує необхідності типологізації, яка має важливе значення для глибокого наукового дослідження. Порівняльна характеристика міжнародних конфліктів, їх причин, особливостей і рушійних сил дає змогу вивчати їх більш точно, науково аргументовано, фіксуючи спільні та відмінні риси. Не менш важливим є дидактичний аспект, пов'язаний із формуванням чітких знань і уявлень про природу та особливості конфліктів, їх аналогізацією, що дає змогу екстраполювати розвиток сучасних конфліктів на основі їх порівняння з тими, що відбувалися у минулому. Крім цього, характеристика конфлікту за низкою цілеспрямовано обраних критеріїв дає змогу означувати їх найкоротше та найлаконічніше, уникаючи кожного разу пояснення їх сутності та найважливіших рис.

Серед запропонованих до цього часу класифікацій міжнародних конфліктів найвдалішими визнають схеми К. Боулдинга, Й. Гальтунга та А. Рапопорта.

К. Боулдинг побудував класифікацію на критерії типу соціальної одиниці, яка вступає у конфлікт. Цей критерій ще у 20-х роках ХХ ст. запропонували П. Сорокін та Е. Рос, які

вважали, що визначальними параметрами будь-яких взаємодій є параметри соціальних одиниць, які їх спричинюють. На думку Боулдинга, у конфліктних взаємодіях можна виділити три групи таких одиниць: особистість, група, організація (групи та організації розрізняють за ступенями організованості та складності). Соціальні конфлікти можуть відбуватися між окремими особистостями; територіально ізольованими групами; змішаними групами; однорідними організаціями; різнорідними групами; особистостями і групами; особистостями і організаціями; групами і організаціями. У міжнародному середовищі соціальні типи конфліктів зазнають певної модифікації, оскільки відбуваються на рівні спільнот, а їх сторонами можуть бути племена, феодалні суспільства, універсальні аграрні спільноти, індустріальні держави, наддержави і світові держави.

Й. Гальтунг спробував розробити простішу та зручнішу в прикладних дослідженнях класифікацію, яка ґрунтувалася на системному підході. В соціальному конфлікті, який може відбуватися на внутрішньо- та зовнішньосистемному рівнях, він виділяє лише два типи — індивідуальний та колективний (див. табл.).

Типи соціальних конфліктів за Гальтунгом*

Таблиця 1

Соціальний конфлікт	Внутрішньосистемний рівень	Міжсистемний рівень
Індивідуальний рівень	Внутрішньоособистісний рівень	Міжособистісний рівень
Колективний рівень	Внутрішньодержавний рівень	Міжнародний рівень

На основі цієї типології соціальних конфліктів Й. Гальтунг запропонував класифікацію міжнародних конфліктів, послуговуючись також додатковим критерієм симетричності.

* *Мальський М., Мацяк М.* Теорія міжнародних відносин. — К.: Кобза, 2003. — С. 451.

ті. Симетричність він розуміє як конфліктні відносини між окремими рівнозначними елементами автономних систем, асиметричність — як відносини між нерівнозначними елементами міжнародних систем. Гальтунг вважає, що симетричний конфлікт в ієрархії міжнародної системи завжди має ознаки горизонтального, а несиметричний — вертикального.

А. Рапопорт запропонував класифікацію конфліктів, пов'язану з психологічними конфліктними прагненнями сторін, пропонуючи розрізняти боротьбу, ігри, дебати.

Наведені класифікації характеризуються ідеєю тісного взаємозв'язку міжнародного конфлікту із соціальним, що, з одного боку, досить слушно, але з іншого — призводить до їх неминучого розпорошення серед великої кількості конфліктів, взагалі характерних для людської спільноти. Незважаючи на оригінальність та безсумнівну наукову значущість, привертають увагу труднощі їх використання для прикладних і теоретичних потреб.

Запропонована авторами класифікація ґрунтується на таких поширених та апробованих у політичній практиці критеріях: сфера суперечностей, засоби, склад учасників конфлікту, географічні масштаби, тривалість. Вона не є альтернативою до наведених вище класифікацій К. Боулдинга, Й. Гальтунга та А. Рапопорта, а може бути доповненням до них.

За сферою суперечностей міжнародні конфлікти можна визначати як політичні, економічні та ідеологічні, що загалом відповідає основним сферам взаємодії учасників міжнародних відносин.

Політичні конфлікти впливають із традиційного для сфери зовнішньої політики протиставлення держав щодо розподілу влади (домінації) і престижу у міжнародних відносинах. У міжнародній політиці влада будь-якої держави намагається розв'язувати двоєдине завдання, з одного боку, реалізувати власний суверенітет, а з іншого — встановити і підтримувати стійкий вплив на владу інших держав. Таке розуміння змісту політичного конфлікту між державами впливає із теорії реалізму, але з тими чи іншими нюансами воно характерне

для більшості сучасних учених. Навіть далекий від цього постулату політичного реалізму Дж. Бартон вважав, що “не існує спільного знаменника для уявлень про міжнародні відносини, окрім припущення, що у своєму існуванні держави залежать від влади і досягають мети за допомогою влади”. Політичний конфлікт між державами є конфліктом з приводу влади чи впливу, який владні еліти держав прагнуть здійснювати і на території власної держави, і за її межами. Політичні конфлікти відбуваються переважно з таких причин:

1. Юрисдикція над певною територією, тобто щодо включення певної ділянки суші, яка є предметом спору, у межі державних кордонів держав – учасників конфлікту.

2. Суверенітет, тобто намагання однієї із сторін реалізувати чи захистити власну політичну незалежність на противагу намаганням іншої сторони зберегти контроль та не допустити змін.

3. Домінація в міжнародній системі, яка виявляється у прагненні владних еліт декількох могутніх держав встановити чи зберегти свій визначальний вплив на зовнішню і внутрішню політику інших держав світу. Конфлікти з приводу домінації переважно стосуються проблеми лідерства у міжнародній системі або її окремих частинах. Могутні держави світу змагаються за розподіл і перерозподіл сфер впливу, врешті – за глобальне лідерство. Провідні позиції у міжнародній системі дають змогу державі не лише володіти значним політичним престижем, а і конструювати вигідний для неї міжнародний порядок.

Економічні конфлікти порівняно із політичними характеризуються значно ширшим колом учасників. Разом із державами їх сторонами можуть виступати також і будь-які суб'єкти підприємництва, особливо ТНК, які мають розгалужені інтереси за кордоном. Економічні конфлікти традиційно виникають через такі причини:

1. Контроль за сировинно-енергетичними та рибпромисловими районами світу, превалююча можливість експлуатації яких є значною економічною вигодою.

2. Конкуренція на ринках збуту готової продукції промислового виробництва. У таких конфліктах провідну роль відіграють суб'єкти підприємництва, але в них досить часто втягуються держави, коли їх торгова політика має характер повного чи часткового протекціонізму.

3. Міжнародний економічний порядок, який на думку політичних лідерів цілої низки держав світу дискримінує їх національних виробників та ставить останніх у наперед незручне становище.

Ідеологічні конфлікти виявляються у ворожнечі між народами і державами, причиною якої є несумісність домінуючих систем цінностей, поглядів на суспільство та світ. Несумісність панівних ідеологій позначається на настроях широких кіл громадян, позиціях політичних партій і рухів, владних елітах конкуруючих між собою держав світу. Вона стає причиною ворожості у стосунках між державами, а у разі прямого зіткнення між ними надає боротьбі антагоністичного характеру. На цій обставині наголошував Р. Арон, стверджуючи, що війни в умовах ідеологічного гетерогенізму завжди провадяться з метою повного знищення супротивника. Владні еліти воюючих держав не зупиняються ні перед будь-якими (навіть морально сумнівними) засобами для досягнення тріумфу. Вважаючи свою боротьбу справедливою, вони можуть задовольнитись лише повною катастрофою для ворога та його моральним приниженням.

Г. Моргентау надавав ідеології характеру аргументації дій держав у сфері зовнішньої політики. З огляду на це, ідеологія завжди є засобом маскування реальних політичних (та будь-яких інших) інтересів держави. Коли у міжнародному середовищі стикаються стратегічні політичні та економічні інтереси держав, влада кожної з них, розпочинаючи боротьбу за їх реалізацію, посилається на свою моральну вищість, історичну місію, об'єктивну потребу чи закономірність, що завжди має на меті ствердити справедливий характер власної позиції та несправедливість супротивника.

Міжетнічні конфлікти традиційно пов'язують із зіткненнями між представниками різних етнічних спільнот, організованими рухами, групами та навіть окремими особами. Конфліктність, фактично, закладена у взаємини між етносами, в умовах їх сусідства в межах вузького географічного ареалу проживання. Зростання національної свідомості окремих осіб завжди пов'язане із їх самоідентифікацією, яка є не лише отождненням себе з певною етнічною групою, а й моральним виправданням зробленого вибору. Це виправдання полягає у підкресленні моральної вищості обраної особою етнічної групи порівняно з іншими, які в її очах постають примітивнішими або їм надають певний відтінок негативності. Отже, у взаєминах між представниками різних етносів завжди міститься значний елемент, так званого побутового націоналізму, який переважно є пасивним несприйняттям особою представників інших етнічних груп.

Переростання міжетнічних конфліктів у гострі зіткнення між окремими особами, громадськими рухами і навіть державами свідчить про процес політизації взаємин між етносами. Формування і зростання впливу національно-визвольних рухів та втручання іноземних держав сприяє радикалізації позицій представників етнічних груп та наростанню антагоністичності їх поведінки. Усе це породжує гострі конфлікти, переважно пов'язані із збройними зіткненнями та супутніми етнічними чистками.

За засобами конфлікти традиційно прийнято ділити на збройні та незбройні, оскільки власне використання чи невикористання збройних сил у розв'язанні міжнародних суперечностей визначає собою його основні специфічні риси.

Збройні конфлікти, тобто війни є цілеспрямовано організованими зіткненнями збройних сил конфліктуючих сторін з метою завдання максимально можливої шкоди та знищення військового і господарського потенціалу супротивника. Завдаючи великої руйнівної шкоди, воєнні засоби в міжнародних відносинах є найдієвішим способом реалізації зовнішньополітичних інтересів держави, що неодноразово призводило до вибуху

війн. Практично на протязі усієї історії людства тільки близько 300 років минуло взагалі без воєн, що свідчить про періодичність такого суспільно-політичного явища.

Проблема класифікації війн не має значної наукової гостроти в теорії міжнародних відносин: вона досить ґрунтовно розроблена у війсьній науці. Треба лише підкреслити необхідність ухилення від широко практикованого поділу війн на справедливі та несправедливі як надуманого та штучного. Це підтверджується тим, що оскільки війни завжди пов'язані із збройним насильством, то справедливими бути не можуть за будь-яких обставин. Крім цього, така класифікація недоречна з двох міркувань:

- критерій агресивності вкрай спекулятивний та аморфний;
- конфліктуючі сторони, переслідуючи власні національні інтереси, не можуть вважатися правими чи винними, оскільки кожна сторона на виправдання своєї позиції наводить масу цілком доречних та вичерпних аргументів.

Наприклад, сторона, яка першою починає воєнні дії, доволі часто виправдовується тим, що вона діє превентивно, випереджуючи агресію з боку супротивника, чи відповідаючи на його провокативні акції.

Застосування війни пояснюється також ідеологічними причинами, як, скажімо, доволі цинічно це робив В. І. Ленін, стверджуючи, що будь-яка війна є справедливою якщо вона ведеться в інтересах пролетаріату. Ініціювання війни виправдовується також захистом своїх громадян, необхідністю припинення геноциду, боротьбою проти тоталітаризму тощо.

У військовій науці війни класифікуються за критеріями:

- театрів воєнних дій (ТВД): сухопутні та морські;
- способу ведення воєнних дій: позиційні та маневрені;
- залучених ресурсів: обмежені та масові.

Оригінальну класифікацію у праці “Війна та антивійна” пропонують американські дослідники Елвін та Хейді Тоффлери. Вони визначають типи війн за їх відношенням до типів цивілізацій:

1. Війни першої хвилі відповідають аграрним суспільствам та характеризуються тим, що вони ведуться на примітивному

технологічному рівні, в них беруть участь іррегулярні підрозділи, їх масштаби та ресурси, залучені з обох сторін, є не значними.

Війни другої хвилі здійснюються промисловими суспільствами, для них характерні досить високий технологічний рівень, участь у бойових операціях масових регулярних армій, значні ресурси та масштаби використані у воєнному конфлікті.

Війни третьої хвилі ведуть постіндустріальні (інформаційні) суспільства, або принаймні перехідні до них, що характеризуються надвисоким технологічним рівнем (широке використання у бойових діях інформаційних систем, супутників, високоточної зброї), веденням операцій нечисельними, але високопрофесійними збройними силами, невеликими ресурсами, але доволі значними масштабами операцій.

Слід зауважити, що у сучасному світі ведуться війни усіх наведених типів одночасно, це пояснюється неоднаковим рівнем розвитку різних регіонів та суспільств. Навіть у рамках однієї війни у Перській затоці коаліція на чолі з США використовувала методи, характерні і для третьої, і для другої хвилі. Елвін і Хейді Тоффлери підкреслюють, що було проведено дві повітряні компанії: одна за допомогою зброї, характерної для другої хвилі, призначеної до масового знищення; інша — з великою точністю, при мінімізації побічної шкоди.

Незбройні конфлікти характеризуються конфронтативними діями ворогуючих сторін, не пов'язаними з застосуванням воєнної сили. Зрозуміло, що вони можуть бути попередніми стадіями воєн і розглядатися як форми загострення стосунків, але в сучасних міжнародних відносинах доволі часто вони виступають самостійно, наприклад, у взаємовідносинах двох полюсів біполярної міжнародної системи. Серед незбройних конфліктів найчастіше визначають:

1. Дипломатичні, що виражаються ворожими демаршами (обмін нотами протесту, оголошення персонами нон-грата окремих дипломатичних працівників, розірвання дипломатичних стосунків між конфліктуючими сторонами тощо).

2. Економічні, що проявляють себе передусім у так званих торгових війнах, які здійснюються за допомогою конфронтативно спрямованої митної політики щодо імпорту товарів, капіталів, послуг та інформації з країн, які протистоять у ситуації конфлікту. Засобами таких конфліктів є також повна або часткова заборона (ембарго) на торгівлю з ворогуючою стороною, яка шляхом політичного тиску може бути поширена також і на треті країни, як це на початку ХІХ ст. практикувала наполеонівська Франція щодо Великої Британії, а в 60–70-х роках США – щодо Куби. В економічних конфліктах також широко використовуються фінансові засоби тиску: замороження рахунків сторони протистояння в закордонних банках, підрив її національної валюти, порушення системи постачання енергоносіїв тощо.

3. Інформаційно-пропагандистські конфлікти пов'язані з активним втручанням в інформаційне “поле” конфліктуючої сторони з метою порушення внутрішньої стабільності, розпалювання національної, соціальної чи релігійної ворожнечі, закликів до різних форм непокори владі. Приблизно таким чином в період холодної війни працювали радіостанції “Голос Америки”, “Вільна Європа” чи закордонна редакція Московського радіо, найрізноманітніші періодичні друковані видання та телевізійні компанії США і СРСР. Сучасний постбіполярний світ, що характеризується вільною циркуляцією інформації як в рамках інформаційних мереж CNN, ВВС, так і глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, є тим більше вразливим на використання інформації у так званих інформаційних та ідеологічних війнах, проти яких сучасні держави практично беззахисні. Кожна із сторін у такому конфлікті намагається захистити свій внутрішній інформаційний простір від проникнення в нього небажаної інформації, разом з тим усіма засобами намагаючись втручатись за допомогою інформаційних мереж у внутрішні справи протилежної сторони.

4. Культурні конфлікти визначаються конфронтативними заходами держав світу, пов'язаними з повною або частковою

забороною поширення у тій чи іншій країні літератури, музики, кіно чи відеопродукції, що походить із ворогуючої країни. Прикладом такого можуть бути заходи Франції, спрямовані на обмеження поширення в країні так званої американської масової культури або повна її заборона в цілому ряді арабських країн.

За географічними масштабами міжнародні конфлікти можна поділити в порядку їх розширення на три типи: локальні, регіональні та глобальні.

Локальними є конфлікти, які поширюються:

- у прикордонних районах суміжних держав (як наприклад, індо-пакистанський конфлікт чи іраксько-іранська війна);
- в окремих невеликих географічних пунктах щодо їх приналежності (конфлікт між Великою Британією та Аргентиною за Фолклендські (Мальвінські) острови);
- на невеликих територіях конфліктуючих сторін (арабо-ізраїльські війни 40–80-х років ХХ ст.).

Локальні конфлікти найпоширеніші в біполярних міжнародних системах, що впливає з охарактеризованого вже опосередкованого протиборства, ініційованого глобальними наддержавами. Характерним прикладом такої прихованої боротьби за перерозподіл сфер впливу між США та СРСР була ціла низка локальних конфліктів у роки холодної війни. Локальні конфлікти переважно відзначаються незначним обсягом ресурсів, що залучаються до боротьби та спорадичністю. Якщо такі конфлікти відбуваються в прикордонних районах держав, то, як показує досвід, вони мають затяжний характер, але у всіх інших випадках проходять блискавично. Локальні конфлікти за певних умов мають тенденцію до розширення масштабів та перетворення в більш небезпечні регіональні та глобальні.

Регіональні конфлікти поширюються в більшій частині країн регіону або охоплюють його повністю. Такого типу конфлікти характеризуються, на відміну від попередніх, великими обсягами залучених до боротьби ресурсів, та, як правило, середньою тривалістю. Існує два найпоширеніших варіанти їх виникнення:

- вибух локального конфлікту призводить до поступового втягнення третіх держав, тим самим розширюючи не тільки склад учасників, а і його географічні межі та ресурсні масштаби. Прикладом такого конфлікту є центральноамериканський 70–80-х років ХХ ст., у який у той чи інший спосіб втягнулися всі держави регіону, а також опосередковано США, СРСР та Куба;
- держави регіону задовго до виникнення конфлікту групуються у ворогуючі коаліції, які в момент вибуху конфлікту одразу вступають в боротьбу згідно до наперед розроблених планів, так, власне, вибухнули обидві світові війни.

Глобальні конфлікти, або **світові війни** охоплюють практично всі держави, оскільки, якщо не прямо, то принаймні опосередковано, зачіпають всі регіони, всі країни світу, навіть тоді, коли вони не беруть безпосередньої участі у воєнних діях. Такі конфлікти характеризуються величезними територіальними та ресурсними масштабами боротьби між протидіючими коаліціями. Вони, як правило, також є середньотривалими, Перша світова війна тривала 4 роки, Друга — 6, що пояснюється міжрегіональним характером ТВД, які включали в себе сухопутні, морські та океанічні ділянки сумарною площею декілька мільйонів квадратних кілометрів. Світові війни переважно виникають у мультиполярній міжнародній системі і пов'язані, з дисбалансом могутності провідних держав світу та коаліцій, які вони очолюють.

Міжнародні конфлікти такого типу практично завжди виникають шляхом ескалації від локального до глобального рівнів. Так, Перша світова війна розвивалася від локального конфлікту між Австро-Угорщиною та Сербією, а Друга — від того самого конфлікту між Німеччиною та Польщею.

За складом конфлікуючих сторін міжнародні конфлікти досить-таки чітко діляться на: двосторонні, багатосторонні та коаліційні.

Двосторонні конфлікти, як правило, починаються з територіальних, етнічних та релігійних протиріч, що виникають

між суміжними державами, тому вони часто мають локальний, затяжний характер. В окремих випадках двосторонні конфлікти можуть відбуватися на міжрегіональному рівні, як наприклад, японо-американська “торгова війна” 70–80-х років або війна між Іспанією та США на початку ХХ ст.

Багатосторонні конфлікти характеризуються хаотичним або поступовим втягненням держав у боротьбу між тими чи іншими їх угрупованнями, спричиненими переважно протиріччями політичного, економічного та військового характеру. Такого типу конфлікти мають здебільшого регіональний масштаб та є середньотривалими, а інколи вони також можуть бути затяжними, скажімо, центральноамериканський, що пояснюється різним співвідношенням залучених ресурсів та масштабів території, на якій відбувається конфлікт. Тут маємо на увазі закономірність щодо того, що при великих географічних масштабах використання ресурсів, конфлікт не може бути швидким.

Коаліційні конфлікти, на відміну від попереднього типу, є заздалегідь організованим, одномоментним втягненням держав у протиборство. Створена заздалегідь коаліція держав розпочинає дії згідно до так званого *casus foederis*, на основі попередньо укладених союзницьких угод про військові та політичні гарантії взаємної безпеки. Такі угоди мають конфронтативний характер, оскільки завжди спрямовані проти тої чи іншої держави, або протиборчої коаліції. Так задовго до Першої світової війни були створені ворогуючі коаліції: Троїстий союз та на основі франко-російського договору – Антанта. Втягненню держав Європи у Другу світову війну передувало укладення Німеччиною та Італією так званого “Сталевого пакту” та надання англо-французьких гарантій Польщі та Румунії. Коаліційні конфлікти в ХХ ст., як правило, мали глобальний характер, відзначалися середньою (4–6 років) тривалістю та величезними ресурсами, що залучалися до протиборства.

За тривалістю міжнародні конфлікти бувають короткотривалі (блискавичні), середньотривалі та довготривалі (зтяжні).

Короткотривалі, або **блискавичні конфлікти** загалом є локальними та характеризуються незначними обсягами ре-

сурсів, що залучаються до конфронтації, їх тривалість може коливатися від кількох днів до кількох місяців. Вони відбуваються переважно на двосторонній основі, а значно рідше — багатосторонній, як наприклад, суецький, де конфліктуючими сторонами були Велика Британія, Франція та Ізраїль з одного боку і Арабська Республіка Єгипет — з іншого.

Середньотривалі конфлікти тривають протягом 4–6 років і характеризуються переважно регіональним та глобальним геопросторовим масштабом. Вони переважно відбуваються на коаліційній основі та відзначаються величезними ресурсами, що застосовуються в протиборстві. У ХХ ст. такими міжнародними конфліктами стали обидві світові війни, які суттєво змінили міжнародні відносини, ставши “каталізаторами” процесу трансформації міжнародної системи.

Довготривалі, або затяжні конфлікти тривають від 6–7 до 10 і більше років. Для них характерні як регіональні, так і локальні географічні рамки та невеликі масштаби ресурсів, що при цьому використовуються. Такого типу конфліктом є, наприклад, ірано-іракський, який тривав загалом близько 10 років. Однак, як виняток, можна навести японо-американську торгову війну, яка, маючи міжрегіональний характер, тривала майже двадцять років.

Чисельні гострі конфлікти часто розглядаються дослідниками як версії “ігри з нульовою сумою”. Це значить, що учасник конфлікту вбачає свій виграш, перемогу у вирішенні спірних питань як еквівалентну втрату для супротивника, тобто якщо одна сторона втратила, скажімо, 50 “умовних одиниць” сукупної могутності, інша, її супротивник, вважає це зміцненням своєї на ті самі 50 одиниць. Розвиток конфлікту не завжди усвідомлюється таким чином. У цьому разі важливо поставити питання про сприйняття конфлікту у такому вигляді з боку державних лідерів, політичних еліт, а іноді і суспільства у цілому. Можна говорити про те, що початковий етап холодної війни розвивався і сприймався учасниками та усім світом “грою з нульовою сумою”. Геостратегічний поділ планети на підконтро-

льні “сфери впливу” обох наддержав упродовж десятиріччя сприймався як такий, що майже не залишав альтернативи існування нейтральних територій. У цих умовах успіх одного з учасників у формі набуття військово-політичного союзника або навіть науково-технічні досягнення вважалися “поразкою” іншого. Наприклад, перемога комуністів у громадянській війні в Китаї та встановлення союзних відносин КНР і СРСР у Сполучених Штатах було сприйнято як “втрата Китаю”, як найважчий удар по довгострокових зовнішньополітичних інтересах країни.

Відсутність загальноприйнятого (узвичаєного) розуміння структури міжнародної системи робить відмінність між “структурним” і “контекстуальним” підходами важковловлюваною. Втім, як підкреслюють дослідники теорій міжнародних відносин, зазначені підходи тісно пов’язані один з одним і мають ряд загальних ідей. Справді, їх об’єднує, наприклад, явна прихильність до державоцентричної моделі міжнародної системи з усіма наслідками, що звідси випливають, головним із яких є зведення всього різномайття міжнародних конфліктів до міждержавних протиріч, криз і збройних сутичок. Про це свідчать і різноманітні типи класифікації конфліктів. Так, Ф. Брайр і М.-Р. Джалілі виокремлюють три групи міжнародних конфліктів, що відрізняються за своєю природою, мотиваціями їхніх учасників і масштабами. Першу групу становлять класичні міждержавні конфлікти, міждержавні конфлікти з тенденцією до інтеграції; національно-визвольні війни тощо. В другу групу включають територіальні і не територіальні конфлікти, у свою чергу, останні можуть мати соціально-економічні, ідеологічні мотиви або ж просто впливати з волі до могутності. Залежно від масштабів, конфлікти підрозділяються на генералізовані, в які втягнена велика кількість держав і які спроможні перерости у світові конфлікти, а також регіональні, субрегіональні та обмежені (залежно від кількості держав, що беруть участь) конфлікти. Існує багато інших класифікацій, критеріями яких виступають причини і ступінь напруженості міжна-

родних конфліктів, характер і форми їхнього перебігу, тривалість і масштаби тощо. Подібні класифікації постійно доповнюються й уточнюються, пропонуються нові критерії тощо. Одночасно слід зазначити, що принаймні радикальних змін у загальній картині типології і класифікації міжнародних конфліктів, за невеличкими винятками, поки що не відбулося. Йдеться про те, що переважаюче місце в таких класифікаціях і нині, і раніше приділяється конфліктам між державами. Це стосується і радянських, і зарубіжних наукових розвідок, систематизованих у літературі вісімдесятих років. (Як відомо, радянська соціально-політична література того часу відрзнялася ідеологічною переобтяженістю, значною мірою мала відверто апологетичний характер, оголошувала будь-які позиції, що не збігалися з марксистсько-ленінською парадигмою, ненауковими тощо, а зазначені ж особливості часто були формального, характеру. Це, зокрема, стосується багатьох робіт, які містили критику “буржуазних теорій”, що сприяли ознайомленню наукової громадськості зі станом зарубіжної науки в тій чи іншій галузі.)

Питання для самоконтролю

1. Визначити напрями дослідження міжнародного конфлікту як явища на сучасному етапі.
2. На підставі яких чинників дається характеристика міжнародного конфлікту?
3. Охарактеризуйте функції міжнародного конфлікту.
4. Охарактеризуйте критерії, за якими здійснюється класифікація міжнародних конфліктів.

Література

1. *Введение* в теорию международных отношений / Отв. ред. А. С. Маникин. — М.: Изд-во МГУ, 2001.
2. *Циганков П. А.* Теория международных отношений. — М.: Гардарики, 2002.
3. *Доронина Н. И.* Международные отношения, 1981. — 181 с.

4. *Киссинджер Г.* Дипломатия / Пер. с англ. В.В. Львова; Послесл. Г.А. Арбатова. — М.: Ладомир, 1997. — 542 с.
5. *Лебедева М.М.* Политическое урегулирование конфликтов. — М.: Аспект-Пресс, 1999. — 271 с.
6. *Мальський М., Мацяк М.* Теорія міжнародних відносин. — К.: Кобза, 2003. — 528 с.
7. *Наринский М.М.* История международных отношений. 1945–1975 гг.: учеб. пособие. — М.: РОССПЭН, 2004. — 264 с.
8. *Камінський А.* Вступ до міжнародних відносин: курс лекцій. — Л.: Світ, 1995. — 144 с.
9. *Коваленко Б.В., Пирогов А.И., Рыжов О.А.* Политическая конфликтология. — М.: Ижица, 2002. — 400 с.
10. *Лебедева М.М.* Мировая политика. — М.: Аспект-Пресс, 2006. — 365 с.
11. *Фельдман Д.М.* Политология конфликта. — М.: Международные отношения, 1998. — 571 с.

